

І. Той, хто побачив обличчя під маскою

1

Дванадцятого вересня 1801 року в одному зі своїх палаців, розташованому на прирічковому узвишші в місті Заславлі, князь Євгеніуш Любославський давав бал на честь п'ятиріччя доньки Зосі. Бал був призначений на суботу, але вже в середу і четвер до князівської садиби почали з'їжджатися вершки польської аристократії Волині і Поділля, Білорусії і навіть корінної Польщі. Саме польської аристократії, адже нічого не змінилося після приєднання цих земель до Російської імперії в результаті другого і третього поділів Польщі в 1793 і 1795 роках. Замість Волинського воєводства була утворена Волинська губернія, яка, проте, своїми обрисами майже повторювала воєводство. Лише губернський центр зі звичного Луцька перенесли чомусь до невеликого, хоч і стародавнього містечка Звягеля, перейменованого на Новоград-Волинський.

Правда, імператриця Катерина II вирішила покарати тих шляхтичів і навіть вельможних князів і графів, які приєдналися до повстання генерала Тадеуша Костюшка. Кілька сотень активних учасників руху за збереження незалежності Польщі вислали до Сибіру, деякі маєтки оголосили власністю Російської держави, їх мали подарувати активним учасникам упокорення бунтівників.

Але таке становище, яке нагнало було легких дрижаків на шляхту, тривало недовго. Вже через рік новий імператор Павло I вирішив, що польські поміщики занадто несправедливо покарані його вінченосною матінкою, яку він ненавидів усіма фібрами своєї душі. Опальних шляхтичів повернули із Сибіру, вони знову отримали свої маєтки і палаци. Син Павла Олександр, який прийшов до влади напровесні 1801 року, на світанку нового століття, після того, як змовники задушили його рідного таточка, хоча й проголосив, що при ньому буде все,

як за його улюбленої бабусі, стосовно переможених нею поляків був ще милостивішим, ніж батько. Значну роль у цьому відіграв один із найближчих друзів Олександра тієї пори – потомствений польський князь Адам Чорторійський, якому судилося зіграти також важливу роль в польській історії і не менш важливу – в історії локальнішій, яку незабаром постаралися якомога швидше забути, не залишивши навіть сліду в таємних архівах імператорського двору.

Один із перших «височайших указів» нового імператора, який передбачав, що в губерніях, заснованих на землях колишньої Речі Посполитої, посади повинні обіймати корінні дворяни, тобто поляки, викликав бурхливу радість учасників балу в Заславі. А привіз цю приємну новину Станіслав Конарський, який незадовго до цього став начальником управління губернської канцелярії. Князь Євгеніуш, хоч і вважав, що істинному аристократу служба чиновника не личить, не цурався думки про те, що своя людина в коридорах губернської влади не завадить. Тому він лагідно прийняв далекого родича, котрого, до речі, не любила його дружина. Конарський колись мав необережність знехтувати її прихильністю, переплутавши натяк на можливість легкого флірту з бажанням вийти заміж. Втім, їхні стосунки були таємницею пані Гелени і пана Станіслава, а ще предметом для чесання язиків довколишньої дрібнішої шляхти.

Запам'ятайте ім'я пана Станіслава. Йому сорок сім років, позаду у нього вдалий шлюб і передчасна смерть дружини, невдалий роман із молоденькою пані Геленою, яка віддала перевагу багатшому князю Любославському, діяльна участь у Тарговицькій конфедерації – об'єднанні польської шляхти на користь Росії, яка й призвела до другого поділу Польщі, повага і страх з боку одних, ненависть інших одновірців, поперед, як він вважає, нове вдале одруження і блискуча кар'єра. Він ще не знає про свою долю, бо про того, хто зіграє у ній фатальну роль, учасники балу давно забули. Станіслав Конарський накинув оком на сестру у перших князя Любославського, тому, дізнавшись про новий указ імператора, і поспішив

до нього — за добрі звістки також іноді платять тим, хто їх приносить першим.

Але до того, як його світлість пан Євгеніуш оголосить у переповненій залі приємну звістку, до палацу інтенсивно з'їжджалися гості. До одного з найбагатших і найвпливовіших аристократів краю (та й не тільки краю) приїхали засвідчити свою повагу представники князівських і графських родів — Сапіг, Сангушків, Чорторійських, Чацьких, Вишневецьких, Браницьких, Потоцьких, Любомирських, Радзивіллів, Войнаровських, Ловинських, Вольг та інших, чиї садиби були розкидані на безкрайніх просторах Волині, Полісся і Поділля.

Після тижня затяжних дощів наче на замовлення настала пора вересневого «бабиного літа». У великому парку довкола палацу з'явилася перша позолота, яка згармонізувала настрої вельможних гостей. Багатші прибули з челяддю й особистою охороною, і невелике місто кишіло людськими голосами, скрипом коліс і форканням ситих коней.

Та ось уже позаду затяжна процедура зустрічі і розміщення, години нудного очікування на початок урочистого дійства. Нарешті сотнями свічок засяяла велика мармурова зала, що за багатством убрання не поступалася королівській у Варшаві. Нарешті перед гостями постала головна винуватиця урочистості — маленька і пухкенька, вродливенька Зосенька...

...Уже прискіпливо роздивилися убрання графинь і княгинь, їхніх доньок, їхні коштовності. Обговорили останні новини, щедрий урожай цього року, а також звістки про майбутні бали і нові вигідні партії серед знатних родин. З Франції надійшла звістка, що польський легіон, який складався з шляхтичів та їхніх підданих за кордоном, збираються відправити на придушення бунту у французьких колоніях десь на островах біля Америки. Це трохи засмутило, адже на нового паризького правителя, цього вдатливого вискокчу Бонапарта, таємно сподівалося чимало присутніх. Але, судячи з усього, воювати з російським імператором він поки що не збирався. Вони ще не знали ні того, що станеться трохи пізніше, ані того, що Бонапарт їхніх надій і сподівань не виправдає.

Вже господар палацу і балу повідомив про імператорський указ, який майже повністю відновлював привілеї і владу шляхти над краєм. Уже стримано холодна ввічливість до воеводського чиновника Конарського змінилася у більшості присутніх на тепліше ставлення. Його запитали, чи правда, що столицю воеводства збираються перевести із Звягеля до Житомира.

— Так, правда, — potwierдив пан Конарський, швидше радісно, ніж засмучено. — Я ж приїхав із Житомира.

Він розповів, що план перебудови містечка, пишно названого Новоградом-Волинським, не вдається реалізувати, бо в імперській скарбниці, як виявилось, не надто густо, коштів на нові губернії не вистачає. Губернські установи розташовувати ніде, тому частина їх облаштувалася в Житомирі, там уже фактично знаходиться і губернатор.

Офіційно центр губернії до Житомира перенесуть лише через три роки. Поки що, витративши все красномовство, пан Конарський запросив до танцю свою майбутню наречену, і вона, сором'язливо укривши довгими віями свої диво-очиці, поклала йому руку на плече. Вони вальсують, пан Станіслав, незважаючи на вік, дивиться закоханими очима, князівна чомусь млосно зітхає. «Невже я так невміло танцюю?» — думає насторожений кавалер, не знаючи, що ось-ось відбудеться подія, яка вибухне на балу, наче бомба.

Музика вмовкла. Після нетривалої паузи пари стали пообіч зали, щоби почати па-де-труа — новомодний танок, завезений із післяреволюційної Франції. Цієї миті у дверях головної зали з'явилися двоє чоловіків, озброєних пістолетами, причому один із них мав смолянну бороду, а обличчя другого закривала яскраво-помаранчева маска.

— Увага, панове, — по-польськи, зриваючись на фальцет, вигукнув чоловік у масці і звів пістоль над головою. — Доведеться трохи почекати, перш ніж почати танок.

— Помаранчева маска, — запізно охнула стара дама, стоячи трохи обіч тих, що збиралися танцювати.

— Саме так, ясновельможна пані, — згодився з нею чоловік у масці. — Саме помаранчева маска. Сподіваюся, ви мене не забули? А тепер подивіться вгору.

Присутні, наче за армійською командою, позадирали голови. І побачили ще чотирьох спільників розбійника. Вони стояли побіч зали на балконі, який оперізував залу. У руках трьох із них було по два пістолети, а в руках четвертого — рушниця, якийсь круглий предмет, в якому людям військовим, а таких було немало, не важко було впізнати ручну димову шашку. Ще одні двері також сторожили двоє з пістолями.

— Що, панове, роздивилися гарненько? — сказав чоловік у помаранчевій масці. — А тепер, будьте ласкаві, прошу здати всі ваші брязкальця. Тільки без фокусів. Сподіваюся, ви знаєте, що я роблю з тими, хто мене не слухає...

Так, присутні знали, принаймні старші, а таких була більшість. Недобра слава про грабіжника в помаранчевій масці наприкінці минулого, вісімнадцятого століття гуляла кількома східними воеводствами Речі Посполитої. Час від часу він, немов із небуття, виникав на дорогах, а ще частіше в палацах і замках, іноді ось так, як сьогодні, — на балах або шляхетних зібраннях. З'являвся несподівано, як і цього теплого осіннього вечора. Для нього наче й не існувало охорони. Він неначе матеріалізувався з повітря і в ньому ж таки розчинявся.

Знали присутні на балу й інше — він безжалісно розправлявся з тими, хто намагався бодай якось опиратися. Сам Конарський міг би розповісти про товариша своєї молодости, шляхтича Яна Дучика — його розбійник холоднокровно застрелив впритул за спробою опору на балу у маршалка Стефана Квятковського. Міг він вистрелити і в жінку. Лише завдяки щасливому випадку залишилася живою пані Ядвіга Глувицька, дружина повітового судді в Степані, яка спробувала не впустити злочинця у власний дім. Про все це гості князя Любославського, звичайно, знали. Знали і те, що тих, хто йому безмовно підкоряється, злочинець не чіпав. Здавалося, люди його цікавили тільки своїми прикрасами, вмістом кишень і гаманців, тайниками у садибах, замках і палацах.

Тим часом злочинець і його чорнобородий супутник рухалися вздовж одного з рядів. Деякі дами опускали погляди і поспішно знімали прикраси з пальців. Більшість висловлювали свої почуття мовчазним презирством. О, ці вельможі, навіть шляхтичі